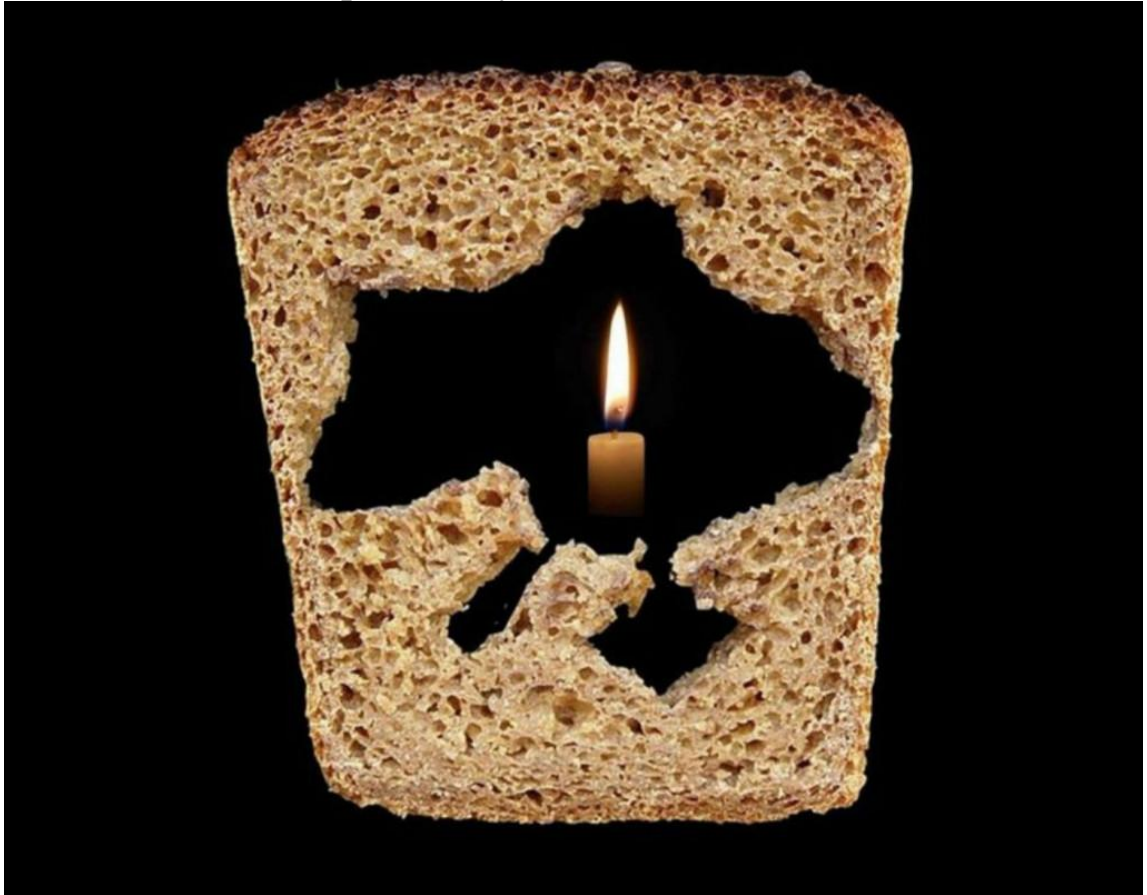

Хмельницька міська рада
Управління культури і туризму
Централізована бібліотечна система
Хмельницької міської територіальної громади
Центральна публічна бібліотека

Запали свічку пам'яті

Пам'ятаємо. Єднаємося. Переможемо

Тематичний список літератури

Хмельницький
2023

УДК 379.8 (477.43)

З - 30

Запали свічку пам'яті. Пам'ятаємо. Єднаємося. Переможемо : тематичний список літератури / уклад. Т. Колокольникова; ред.. О. Василишина. Хмельниц. міська територіальна громада ; Центральна публічна бібліотека.– Хмельницький [б.в.], 2023. – 24 с.: іл..

Україна пережила три страшні хвилі голодоморів. Звичайним голодом їх назвати аж ніяк не можна. Голод – це стихійне явище, а голодомор – це свідомі акції організації голоду, ніби як природного явища. Цієї чорної сторінки нашої історії не мало бути взагалі, адже був хліб у достатній кількості, але його відбирали, вивозили. Голодомори були штучними.

Запропоновані матеріали мають за мету допомогти бібліотечним фахівцям розкрити фонд бібліотеки за темою «Голодомор на Поділлі», а також звернути увагу бібліотекарів та користувачів на друковані видання: книги, газети, журнали.

Для всіх користувачів бібліотеки.

Центральна публічна бібліотека

вул. Подільська, 78

м. Хмельницький

29000

E-mail: kmcbcs.c@gmail.com

Сайт: www.cbs.km.ua

Укладач:

Колокольникова Т. М.

Редактор:

Василишина О. Б.

Щороку в четверту суботу листопада Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921-1923 і 1946-1947 років.

Україна втратила внаслідок Голодомору і масових штучних голодів мільйони людських життів. У 2006 р. законодавчо Голодомор 1932-1933 років визнаний геноцидом Українського народу.

Цього року ми вшановуватимемо жертв сталінського геноциду в умовах повномасштабної війни Росії проти України, яка супроводжується геноцидними практиками проти українців. Трагічні події та злочини, які розгортаються на наших очах, з усією наочністю демонструють: жива пам'ять надзвичайно важлива; ті, хто чинить злочини проти людства, мають бути засуджені світовою спільнотою, а жертви – вшановані.

В умовах повномасштабної війни один із ключових способів вшанувати пам'ять убитих голодом – долучитися до акції «Запали свічку пам'яті» та закликати українців і людей всього світу засвітити вогник у кожній домівці як вияв скорботи за загиблими, віри в перемогу України й готовності докласти зусилля, щоб геноциди не повторювалися.

Немало трагедій пережив за свою багатовікову історію український народ. Майже кожне століття, як свідчать архівні та історичні матеріали, позначене голодними роками, епідеміями, спустошливими війнами, чужоземними навалами. Та найбільше втрат зазнала Україна в ХХ столітті, яке принесло цілу низку найболючіших трагедій і криз. Окрім війн, найжахливіші з них – безперечно голодомори, що з чорною підступністю повторювалися кожних 10-13 років: 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947. Вони нещадно викосили загалом понад 10 мільйонів людських життів. Це коїлось у так званому соціалістичному суспільстві, що, за офіційними документами партії і держави, вважалось, розвивається на основі блискучих закономірностей, за геніальними планами вождів. З усіх трибун ті вожді кричали на весь світ, що у держави більшої турботи немає, ніж піклування: все для людини і все в ім'я людини.

Отже, якщо держава за своїм призначенням має керувати процесами, що в ній відбуваються, то й голод як одне з явищ соціальних криз не може бути поза впливом держави. Навпаки – в керованому суспільстві голодоморні події перебувають під контролем держави, а отже, вона за них цілком відповідальна і повинна найрішучішим чином сприяти їх запобіганню чи хоча б пом'якшенню.

Звідси достатньо підстав стверджувати, що голоди, які мали місце в країні часів радянства, правомірно кваліфікувати термінологічно як «голодомори». В українському суспільстві, як і всьому колишньому СРСР, голоди повною мірою залежали від політики, здійснюваної елітарною державою щодо народних мас, передовсім селянства – годувальника всього суспільства.

Вивчення та різнобічний аналіз чисельних документів дають можливість стверджувати, що в 1946, а потім і в 1947 роках в значній частині областей склалось надзвичайно складне становище. В 1946 були несприятливі погодні умови: на півдні, в центральній частині республіки не йшли дощі, палала страшна спека, всі культурні рослини вигорали дотла.

На той час фактично все українське селянство, за винятком західних областей, перебувало в колгоспах, які й були основними виробниками зернових та зернобобових культур. На своїх городах та присадибних ділянках селяни не вирощували хліба, сподіваючись, що на зароблені трудовні колгоспи видадуть зерно. Селянство стало заручником колгоспно-радгоспної системи.

Якщо повернутися до історії, то ще з часів трипільської культури Україна вважалася житницею Європи. Зрештою, вже з тих часів пшениця стає символом нашого народу, вона, простягаючись і перевершуючи протоукраїнські етнічні кордони, перетворюється «в суцільний потік золотистого зерна, утворивши пшеничну зону України».

Той золотистий потік, який під синім небом впливав на вибір найулюбленіших кольорів нашими предками-хліборобами – жовто-блакитних. Той золотистий потік, який уособлює найдавніший український звичай, що символізує ритуал Різдвяної ночі: англійці беруть галузку омелі, німці – ялинку у вогнях, а ми – сніп пшениці й кутю з неї.

І від трипільців започатковується наш національний експорт – продаж пшениці. Грецький історик Геродот засвідчує про це в 450 році до нашої ери, а в пізніші часи хлібний експорт з України поширюється до Середземномор'я, сягає Римської держави, потім охоплює всю Європу. А в середні віки Україна воістину стає житницею світового значення.

Українське збіжжя справді заповнює і тоді, і пізніше європейський ринок, його вивозять не тільки через чорноморські, а й балтійські порти. Його так багато, що помічається тенденція до перевиробництва українського хліба.

Скажімо, 1771 року в мемуарах про Очаківський порт повідомляється: «Ще нині на Поділлі та на Волині стоять високі, мов будинки, бурти прілої пшениці, якою можна було б прогодувати цілу Європу». Така ж картина надмірного багатства, як зазначає Ф. Бредель, спостерігається і 1784 року.

При цьому наводяться ось такі свідчення одного французького агента: «В Україні пшениця така дешева, що чимало хліборобів відмовляються її вирощувати. Одначе цього зерна тут уже так багато, що воно годує не тільки значну частину Туреччини, а й навіть забезпечує експорт до Іспанії і Португалії, а також до Франції, через Марсель». Але насправді велика година нашої пшениці наспіє згодом.

1803 року прихід в Італію російських кораблів, завантажених українською пшеницею, для італійських хліборобів виглядав як катастрофа. Дещо пізніше, 1813 року, про загрозу експорту українського зерна наголошувалося в палаті депутатів Франції.

Але оскільки це дає великі прибутки для російської казни, то самодержавство створює сприятливі умови для продажу українського хліба за кордон. Так, з метою посилення експорту хліба з півдня України царський уряд дозволяв у 1845 році всім іноземцям купляти його вільно, як й інші сільськогосподарські продукти, нарівні з власними підданими.

На додаток, усвідомивши історичну роль нашого хліборобства, Російська імперія різними способами заохочує українців до переселення на неосвоєні землеробські простори, які вона постійно завойовує й приєднує. Таким чином, українськими руками з українського зерна український хліб починає плекатися і далеко за межами етнічної території нашого народу.

Українські колонії на Північному Кавказі, в Поволжі, в Заураллі, Туркестані, Сибіру, на Далекому Сході постають, власне, як первинні хліборобські оазиси. Вони починають годувати Азію. А ті українці, котрі переселилися за океан, створюють потужну хліборобську базу від Канади до Аргентини. Тож вже наприкінці XIX – на початку XX ст. українці годують хлібом увесь світ.

Звичайно, переселяючись на нерозорані землі, наші батьки завжди брали з собою хлібні злаки для розведення їх на новому місці. Чи це була Канада, чи Далекий Схід, казахський степ, чи киргизькі долини. Приміром, виходець з Київської губернії Сахно на початку

XX ст. успішно культивував в Іркутській губернії чотири сорти озимої пшениці.

Тому найбільш незрозуміло, як Україна опинилася в такій ситуації, коли працелюбні люди, які годували себе і весь світ, в деякі періоди своєї історії помирали з голоду.

Виникнення голоду на початку 1920-х років в Україні офіційно пояснювалося дією природної стихії – посухою 1921-го, а також наслідками економічної відсталості Росії й семирічної війни – спочатку світової, потім громадянської. Однак насправді вирішальними ці фактори не були.

«Голод на Поділлі»

У ХХ столітті Україна тричі потрапляла в пекельний лабіринт голодомору з величезними людськими жертвами: 1921-1922, 1932-1933, 1946-1947 рр. Кожен з них має своє специфічне обличчя. Посуха і неврожай 1921-1922, 1946-1947 рр. привели до масової смертності.

У 1932 році масової посухи не було, але смертність була величезною.

Революція у 1917 році, громадянська війна майже вщент зруйнувала народне господарство. Розпочинаються аграрні перетворення в Україні, які були переважно завершені у 1923 році. Селянам передали поміщицькі, церковні, заможних селян землі. Трудовою нормою вважали земельну площу, яку селянин міг обробити силами власної сім'ї, без застосування найманої праці. Поступово зростали показники валової с/г продукції. Розпочинається індустріалізація країни, будуються нові підприємства.

На території теперішньої Хмельницької області стали до ладу заводи з ремонту двигунів у Дунаївцях і Проскурові, м'ясокомбінати в Кам'янці-Подільському і Шепетівці, плодоконсервний з-д у Сатанові, швейні фабрики у Кам'янці-Подільському, Проскурові та цілий ряд інших підприємств; поновлюються старі, для них необхідно закуповувати за кордоном станки й машини, а для цього потрібні кошти. Сталінське керівництво вирішує підвищити хлібозаготівлі, починають створюватись великі колгоспи.

До цього також створювали невеликі товариства по обробці землі, але у колгоспі усуспільнювали не тільки засоби виробництва, а й продуктивну худобу та птицю.

На насильницьке стягнення до колгоспів селяни відповіли масовим невдоволенням, відкритими протестами, аж до антирадянських виступів, почали знищувати худобу. Вироблена в колгоспі продукція не належала його членам. Прямо з колгоспних ланів обмолочений хліб вивозили на зсипні пункти та елеватори. Зрозуміла тодішня перша заповідь: поставки – державі.

Ціни на хліб, знижені й раніше, тепер стали взагалі символічними. Хліб треба було здавати увесь, за винятком насіннєвого та фуражного.

Ми звикли говорити у хронологічних межах 1932-1933 рр. Однак хронологія голоду в Україні більш складна. «Звіт Кам'янецького окрвиконкому ВУЦВКу про примусове вилучення лишків хліба й економічне обмеження заможників» від 22 лютого 1929 року.

Звітують: *завдяки проведенню надзвичайних заходів (обшуки, передача до суду за сховування своїх лишків) дало можливість виконати річний план хлібозаготівель з перевищенням на 24,9 %.* Тобто 24,9 % зерна, яке повинно було лишитися в селян, було забрано. Селяни не голодували, але надлишків зерна не було, його вкрай вистачало до нового врожаю.

Документи свідчать, що треба окремо виділяти голодування 1931 р., голод 1932 р., і голодомор 1933 р. У кожному році існували свої чинники, які впливали на масштаби голоду. Однак найголовніша і постійна причина дедалі більшої дестабілізації становища на селі – це сталінська політика воєнно-комуністичного штурму, яка супроводжувалася безповоротним вилученням величезних обсягів с/г продукції.

Протягом січня – листопада 1930 року держава витиснула з селянського сектора України (колгоспи й одноосібники) 400 млн. пудів хліба. Ще ніколи республіка не заготовляла такої кількості зерна. *На XVI з'їзді партії Сталін оголосив, що зернову проблему «ми вже розв'язуємо в основному з успіхом».*

Та успіх цей забезпечувався підривом продуктивних сил с/г. Після непоганого врожаю 1930 року на селі виникли серйозні проблеми з укомплектуванням посівного, продовольчого і фуражного фондів. Через виконання хлібозаготівельного плану в колгоспах, артілях зовсім не залишалось зерна, щоб забезпечити потреби людей і худоби в першій половині 1931 року, тобто до нового врожаю.

За січень – листопад 1931 року у колгоспів та одноосібників в Україні було вилучено 380 млн. пудів хліба. Однак урожай 1931 року

був набагато меншим, а втрати зерна збільшилися внаслідок зростаючої безгосподарності й відвертого небажання селян працювати за безцінь. Запаси хліба до нового врожаю стали зовсім мізерними. Вперше селяни почали вмирати голодною смертю.

Повідомлення про першу загрозу голодної смерті зустрічається вже в грудні 1931 року. Навесні 1932 року, коли закінчилися їстівні припаси, заготовлені переважно на присадибних ділянках, в багатьох районах України почався загальний голод. Його жертвами стали десятки тисяч селян.

У грудні 1932 року, в розпал голоду, приймається нова постанова «О хлебозаготовках на Украине, Северном Кавказе и Западной области», і тут ми читаємо суворі слова: *«ЦК и СНК обязывают применять суровые репрессии, определение на 5-10 лет и заключения в концлагерь, а при известных условиях – расстрел».*

Насильницьким шляхом починається розповсюдження облігацій насінневої позики. Шукаючи порятунку, голодні люди ставали на шлях крадіжок колгоспного зерна. Щоб не вмерти з голоду, населення споживало картопляне лушпиння, різні сурогати. У містах хліба в продажу не було. Видавали спочатку 800 г, а потім зменшили до 200 г. М'ясо, жири, крупи, картоплю область не отримувала зовсім або в мізерній кількості. У той самий час, наприклад, ще 2 вересня 1932 року, бюро Дунаєвецького райпарткому ухвалило окрему постанову *«Про стан обслуговування керівного складу району», якою зобов'язало голову райспоживспілки «поверх встановлених норм ... щомісячно для покращення стану обслуговування керівного складу додавати ті або інші продукти, особливо фрукти та овочі, молочні продукти в зачинений розподільник керівного складу».*

А 2 листопада 1932 року Раднарком України прийняв закриту постанову *«Про поліпшення матеріально-побутових умов керівних районних робітників».*

У списках централізованого постачання по Вінницькій області нараховується 4283 особи, у тому числі 2470 членів родин. Їм визначалися такі норми індивідуального постачання хліба на день –

800 г (для членів сім'ї – 400 г), крупи – 2 кг на місяць, макаронів – 1 кг, риби – 2 кг, цукру – 1 кг, консервів – 1 банку, олії – 0,5 л, сиру і кондитерських виробів – по 1 кг, мила простого – 2 шматки, туалетного – 1 шматок. Приблизно половину цього отримували члени родини. *Крім того, передбачалися продукти й для громадського харчування цієї категорії в закритих їдальнях* («Подільська старовина», наук. збірник, Вінниця).

Колективізація в Україні зруйнувала традиційні форми й методи сільського господарювання, перетворила найславетнішого у світі хлібороба на жебрака, вщент розорила село, призвела до повного занепаду землеробства і тваринництва. До загибелі були приречені люди середнього достатку. Вони, творчі, волелюбні, зорієнтовані на вигоду й економічні важелі у взаєминах з державою, становили загрозу адміністративно-командній колгоспній системі. Їх затаврували як «куркулів» і почали знищувати. Про це свідчить постанова Ради народних комісарів УРСР *«Про боротьбу з куркульським впливом у колгоспах»* від 20 листопада 1932 року.

Більшість заможних селян були практично знищені ще до 1932 року, а потім взяли й за тих, хто був середнього достатку. Наприклад, у Волочиському районі кількість засуджених у 1931 році склала 516 осіб, а у 1932 – 922 особи. Як «куркульсько-петлюрівські елементи» були репресовані секретар Славутського райкому партії Йосипов та співробітники райкому Чухрай та Данилюк, й ще багато інших партійних і радянських працівників.

Поділля добре видно зі спогадів

*Бугаєвський Анатолій Михайлович,
1908, м. Жмеринка – 1991, м. Харків.*

Моя дружина, Марія Михайлівна Пилинська, розповідала, що у той далекий 1921 рік вона вчителювала неподалік Кам'янця, у селі Тарасівка. Дуже тоді бідувала. Не вистачало харчів. Щоб якось перебитися до нового урожаю, вона разом з Оленою, старшою сестрою, в'язала рукавички, кашне і несла в село, де вимінювала на харчі: молоко, сир, буряки, – хто що міг дати.

Так дотягнула до 1922 року, тоді її призначили завідуючою дитячого будинку № 2 м. Кам'янця-Подільського. Не могла вона спокійно дивитись на муки дітей, батьки яких загинули на фронтах громадянської війни, а також від голоду і тифу. Бувало її мама, Марія Василівна, принесе обідати, а вона не їсть – усе віддасть напівголодним дітям. Дуже важкий час нам довелось перебороти. Вистраждали, пережили.

*Котовський Тимофій Гнатович,
2 берез. 1899 року в с. Мокроволя Білогірського району.*

Після громадянської війни я завідував хатою-читальнею, а потім мене перевели на іншу роботу – в члени президії комітету незаможних селян. Як член сільради і як секретар КНС мусів сидіти ночами, готував списки на розподіл поміщицької і церковної землі. Землю наділяли по одному гектару на їдока. Яка ж була радість бідняків, а куркулі і підпанки вороже злобились на нас.

Всі активісти, а також бідняки раділи наділом поміщицьких земель та ще й безкоштовно. Кинулись старанно обробляти поля, зводити господарство, закупляли як коней, так і вози, сільгоспреманент.

Тяжко і суворо було в ті часи завойовувати і встановлювати радянські порядки, права і закони, очищати від різних ворогів, як місцевих, так й іноземних, нашу територію. До всього цього слід додати голод. Тоді не те що хліба шукали, а й картоплю у

м. Старокостянтинові, де я до 1925 року завідував клубом полку Червоного козацтва.

На власні очі бачив голодних людей. У нас працював лікар Раєвський, то він надавав медичну допомогу не лише військовим, а й багатьом селянам. При полку ми організували безплатну кухню для голодуючих, а також збирали кошти у фонд.

*Гарапейзик (Олійник) Марія Григорівна,
25 берез. 1908 року в с. Плужне Ізяславського району.*

Нині живе у м. Кам'янці-Подільському.

Нас у сім'ї було 4 дітей. Мені виповнилось три роки, як батько нас покинув у пошуках кращої долі. Тоді з нашого села в Америку виїхало п'ятеро душ, і тато в тім числі. Добре нам жилося, бо батько всього слав: і гроші, і золото. А потім мамі написав, щоб припинила листування, бо він вирушає в дорогу, на Батьківщину... Але якраз в країні розпочалась громадянська війна. Батька ми так і не дочекались. Пропав.

А тут ще одна біда: у 1921 році – велика посуха, неурожай. Насувався голод. Мені йшов 14-й рік. Пам'ятаю, як навесні 1922 року сусід поїхав на лісозаготовчу і взяв із собою 17-літнього сина, Миколу. Батько пішов дивитися на просіку, а синові наказав чекати в хатині сторожа. А тим часом четверо невідомих голодних парубків стежили за ними, за їхнім «тормозком». Як тільки батькова постать зникла, бандити кинулися до хлопця та й почали видирати буханку домашнього хліба. Микола пручався, не давав. І вони його забили.

А уже в сорок сьомому нас врятувала Західна Україна. Плужне межувало з Острогом. Там голоду не відчувалось. То наносилась я хліба звідти...

*Брянський Олександр Давидович (Саша Красний),
28 верес. 1882 року в м. Севастополі.*

Народився в багатодітній бідній єврейській родині. Життя було нелегке, медицина слабкою. В основному користувався народними ліками. Таким чином, із восьми дітей нас виросло на втіху батькам троє: я, сестра Сусанна і брат Павло.

До 1913 року батьки жили в Одесі, а потім переїхали в місто Запоріжжя. І ось настав 1921 рік.

Після звільнення з Червоної армії я влаштувався кореспондентом газети «Гудок». Користуючись пільгами залізничника, часто доводилось роз'їжджати. Бував і в Україні. Страждали люди однаково на Поділлі, Таврії чи Слобожанщині.

Взимку 1922 року, провідавши батьків, страшенно був ошелешений їхніми умовами життя. Вони не те що хліба не мали, а й ніякого жиру. Перебивались на пісному супчику, в якому плавало кілька крупинок. Не міг мій батько розбагатіти. День і ніч він працював кравцем, обшивав людей. Зіпсував зір, а багатства не нажив. Бачу, що біда насіла, помруть з голоду. Нашу сім'ю й батьки тоді поповнили.

Правда, моя мама, Берта Абрамівна, ніяк не погоджувалась на переїзд. Радий, що до мене звертаються люди, слава Богу, на пам'ять не скаржусь. Щасливий, коли мої коротенькі спогади стануть у пригоді співвітчизникам.

Бортняк Федір,

с. Віришківці Чемеровецького району.

Він сам молодим хлопцем був свідком цих подій і розповідає, що у 1933 році план по хлібозаготівлі було виконано, а людям не лишилось що дати, і у селі розпочинається голод, з півтори тисячі мешканців помирає майже 400 осіб. Влітку 1933 року, коли зголоднілі люди почали зрізувати колоски, потай вночі жати, почалися репресії і проти колгоспників: інформлист Солобковецького райпарткому до Вінницького обкому КП(б)У з грифом «цілком таємно».

Селяни ідеологічно не були готові працювати в колективі. За століття вони звикли, що працюють на своїй землі, що худоба їхня, і за нею треба доглядати. І це все раптом стає загальним. До того ж держава створила колгосп, а система оплати праці не була розроблена, конкретизована, і виявилось, що після першого сезону робіт селяни, що працювали і що не працювали, отримали однаково мало на трудодні – майже нічого.

Це все і зумовило кризу, характерною ознакою якої була незацікавленість селян працювати. Селян насильно об'єднали в колгоспи, які нагадували тоді своєрідні резервації і спеціалізовані заклади колективного перевиховання українських хліборобів. Вони чинили опір насильницькому усупільненню. Він мав різні форми: відмови від колективного виходу в поле, повернення худоби з колгоспів, озброєний опір, масові виступи, втечі. Масова втеча селян з колгоспів припадає на осінь 1932 року, коли хлібозаготівлі залишили господарства без зерна.

Уряд для подолання протесту вжив додаткових репресивних заходів. 27 жовтня 1932 року постанова політбюро ЦК КП(б)У *«Про вжиття репресивних заходів по відношенню до колгоспів, які саботують хлібозаготівлі»* (сам помирай, але хліб віддавай).

Був запроваджений цілий комплекс репресивно-каральних заходів: масове розкуркулення, конфіскація майна, арешти, ув'язнення. Сталінські надзвичайні хлібозаготівельні комісії під керівництвом Молотова і Кагановича не обмежилися конфіскацією хліба. У постанові політбюро ЦК КП(б)У *«Про заходи до посилення хлібозаготівель»* 1932 року йшлося про стягнення штрафів за нездачу хліба — м'ясом, картоплею. Архівні документи свідчать, що в усіх районах України проводилися подвірні обшуки: коли не могли знайти хліба у так званих «боржників», конфісковували будь-які запаси їжі, заготовлені до нового врожаю, в людей забирали картоплю, будь-яку крупу, навіть свійських птахів і худобу.

Навіть для не юриста зрозуміло, що дії владних структур були протиправними, адже каральні заходи застосовувались до селян, які не вчинили злочину, а за волевиявлення, за те, що відмовились вступати до колгоспу, віддавати свій хліб. Якщо упродовж 1930-1931 років селян здебільшого позбавляли майна, житла, землі, виселяли за межі села, району, України, то у 1932-1933 роках частішими стали розстріли та вбивства людей представниками влади.

У музеї історії міста зберігаються розбиті жорна, що знайдені в с. Пилява Старосинявського району, і стаття з газети, де ми читаємо

свідчення Олексія Кучера. Люди голодували і, звісно, якщо мали трохи зерна, хотіли його змолотити на борошно. Щоб це зробити на млині, треба було мати довідку з колгоспу. Як тільки брали таку довідку, з'являлись «активісти» і відбирали зерно, тому селяни потайки, на жорнах, перетирали зерно, і коли знаходили жорна члени заготівельного загону, їх розбивали.

У травні 1932 року у Вінницькій області, до складу якої входили Проскурівський, Шепетівський, Кам.-Подільський округи, за неповними офіційними даними, голод охопив 400 населених пунктів, де голодувало 13 тис. 852 душі, а в травні 1933 року голодом було охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26859 господарств, 120 тис. 903 особи. Голод панував у Деражнянському, Летичівському, Старокостянтинівському районах. В середині 1933 року, навіть попри пільги і послаблення хлібозаготівель, зокрема у Проскурівському, Новоушицькому, Кам.-Под. районах.

Трагічними були події колективізації та Голодомору 1932-1933 року в Україні. На основі архівних документів і щоденника очевидця тих соціальних потрясінь Олександра Радченка висвітлюється офіційна політика органів радянської влади щодо українського селянства та її наслідки.

6 грудня 1932 року голова раднаркому СРСР Чубар і секретар ЦК КП(б)У Косіор підписали страхітливую постанову «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі». Це означало повну ізоляцію цих сіл від усіх інших населених пунктів, від будь-якого матеріального, продовольчого і промислового постачання і фактично призводило до фізичного знищення населення від дітей до людей похилого віку. Згідно з цією постановою перед облвиконкомами та райвиконкомами, обкомами та райкомами партії ставили завдання:

- 1) негайно припинити ввіз товарів, цілком припинити кооперативну та державну торгівлю на місці та вивезти з відповідних крамниць усі наявні товари.

2) Цілком заборонити колгоспну торгівлю як для колгоспників, так і для одноосібників.

3) Перевірити й очистити колгоспи сіл, занесених на «чорну дошку», вилучивши всі контрреволюційні елементи, організаторів зривів хлібозаготівель.

Після занесення на «чорну дошку» усі навколишні дороги і стежки перекривалися патрулями, які нікого не випускали з сіл. Закривалися магазини, школи, пошти, олійні, млини, розбивались жорна, вивозились насінневі фонди, заарештовувались і висилались на засудження активісти. У деяких селах були навіть випадки людоїдства або труподства і голодування дітей. (Довідки під грифом «цілком таємно» про голодування дітей і випадок труподства.)

Ми бачимо, що ця та інші постанови були не урядовими, а партійними, що підкреслює провину Компартії України в геноциді українського народу, а також те, що вона перебрала на себе функції органів державного управління.

На жаль, точну цифру померлих від голоду встановити неможливо. Хоча стверджують, що було 7 млн загиблих. Василевський Пантелеймон Казимирович розповідає, що його батько працював фельдшером, йому заборонялось писати «помер від голоду», а зобов'язували писати про інші причини смерті.

Листівка «Як Москва рятує Україну», надрукована на Західній Україні українським революційним комітетом, про становище в Україні.

Селяни масово виходили з колгоспів, висловлювали незадоволення владою, процвітала агітація, зростали міграційні процеси. Так, в 1932 р. заяви про вихід з колгоспів подали 2331 колгоспник у 59 господарствах 19 районів області. Селяни масово втікали за межі України у великі промислові центри, до Сибіру, Мурманська. Протягом четвертого кварталу 1932 року лише з двох районів області (Проскурівського і Летичівського) виїхало 5579 селян, з них сім'ями – 551.

Багато силою були повернуті назад за допомогою ДПУ, зокрема в села Дзеленці, Осташки, Водички, Педоси, Ружичанку та ін.

Те, що відбувалося в Україні у 1933 році, не знайшло адекватного висвітлення в архівних джерелах. Причина в тому, що генсек наказував ставитися до голоду як до неіснуючого явища, не згадується навіть саме слово «голод». Заборона на нього була викликана побоюванням щодо просочування негативної інформації. По-перше, голод різної інтенсивності охопив мало не всю хлібовиробничу частину країни і не становив таємниці, по-друге, документація партійних органів завжди мала гриф «цілком таємно». Сталін насправді не бажав обговорення проблеми голоду. Воно означало б визнання факту економічної катастрофи, в яку потрапила країна внаслідок авантюристської політики «поступу соціалізму по всьому фронту».

Голод продовжувався, і в 1934 році була запроваджена карткова система, за якою в містах до 1935 року щоденно видавали 400 грамів хліба на душу. Село ж було кинуте напризволяще.

28 листопада 2002 року Верховною Радою України була прийнята постанова «Про 70-ті роковини Голодомору в Україні», в якій засуджується політика геноциду, що проводилася на державному рівні керівниками тоталітарного радянського режиму проти громадян України, національного руху, менталітету та генетичного фонду українського народу. Постанова прийнята з метою вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні, а також приверненню уваги вітчизняної й іноземної громадськості до трагічних подій та надання державної допомоги громадянам, які пережили Голодомор. Передбачалося створити Державний центр з дослідження причин і наслідків Голодомору в Україні, підготувати й видати пам'ятні книги жертв, провести конкурс на кращий проєкт меморіалу жертв Голодомору в Києві, сприяти створенню міжнародного музею Голодомору під егідою ООН.

Голокост в Україні привів до трагічних духовно-культурних наслідків, небаченої деградації національних, духовних і релігійних цінностей, руйнації етнічних ментальностей і традицій, знищення не тільки національного духу, а взагалі людського життя.

День пам'яті жертв Голодомору – четверта субота листопада.

Список літератури

Бодарецький М. Д. Голод : (історико-філософське есе) / М. Д. Бодарецький, Т. С. Доброва. – Хмельницький : Цюпак А. А., 2015. – 62 с.

Великий терор на Хмельниччині : історико-краєзнавчий збірник (свідчення та документи). Вид. 2-ге, доповнене і виправлене. – Хмельницький : Поділля ; Хмельницький : Евріка, 2004. – 416 с.

Великий терор на Хмельниччині : історико-краєзнавчий збірник (свідчення та документи). – Хмельницький : Поділля, 1997. – 272 с.

Голод 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки : матеріали республіканської науково-практичної конференції. – Хмельницький : [б. іл.], 1993. – 112 с.

Голод 1932–1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки : матеріали республіканської науково-практичної конференції. 20 жовтня 1993 року. – Хмельницький : Міська друкарня, 1993. – 111 с.

Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка : (матеріали VIII Всеукр. наук.-теорет. конференції). Вип. IV / ред. Л. Г. Білий ; Хмельн. ін-т ім. Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля УПЦ Блаженійшого Володимира ; МАУП ; Держ. іст.-культ. заповідник «Межибіж». – Хмельницький : Мельник А. А., 2010. – 352 с.

Голодомор 1932–1933 років в Україні: соціально-демографічні та економіко-правові аспекти у зв'язку із 75-ми роковинами пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років : зб. наук. праць / ред. Л. Г. Білий ; МАУП, Хмельниц. ін-т, Держ. архів Хмельниц. обл., Центр дослідж. історії Поділля і Південно-Східної Волині, Виконком Хмельниц. міськради. – Хмельницький : XI МАУП, 2007. – 252 с.

Горбатюк В. Тенета 30-х : художньо-документальна проза / В. Горбатюк. – Хмельницький : Міська друкарня, 2003. – 95 с.

Журавлі у чорному : голодомор 1932-1933 років у творчості письменників Хмельниччини / заг. ред. В. І. Горбатюк. – Хмельницький : Мельник А. А., 2015. – 100 с.

Минувшини чорні рядки і пам'яті світла скорбота: (Голодомор 1932–1933 років на Хмельниччині) [Текст] : довід.-бібліогр. видання / Упр. культ., туризму і курортів Хмельн. ОДА ; Хмельн. ОУНБ. – Хмельницький : ОУНБО, 2008. – 80 с.

Шульга І. Голод на Поділлі : до 60-річчя голодомору 1933 р. / І. Шульга. – Вінниця : Континент-ПРИМ, 1993. – 223 с.

Періодичні видання

Здибель Ю. До Бога в небо линули голодні душі / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2020. – 3 груд. – №49. – С. 1.

Здибель Ю. Страшний 33-й / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2020. – 26 листоп. – №48. – С. 6.

Здибель Ю. Щоби більше не прийшло те горе, хай горять свічки Голодомору... / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2020. – 26 листоп. – №48. – С. 6.

Котик З. Ще живих вважали померлими / З. Котик // Подільські вісті. – 2020. – 26 листоп. – №48. – С. 6.

На Хмельниччині віддали шану жертвам Голодомору в Україні // Актуально для подолян. – 2020. – 3 груд. – №49. – С. 2.

Здибель Ю. Під тинами й на дорогах, у ровах кричали діти / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2021. – 25 листоп. – №47. – С. 6.

Здибель Ю. Степан Сосновий – перший дослідник загиблих від Голодомору [Текст] / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2021. – 25 листоп. – №47. – С. 6.

На вікні свіча миготіла... // Подільські вісті. – 2021. – 2 груд. – №48. – С. 1.

Слободянюк Т. Найдешевша зброя масового знищення : голодомор – 1932–1933 / Т. Слободянюк // Проскурів. – 2021. – 25 листоп. – №45. – С. 9.

Здибель Ю. Голодомор 1932–1933: 90 років болючої історії / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2022. – 24 листоп. – №47. – С. 4.

Здибель Ю. Два шматочки висівкового хліба / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2022. – 24 листоп. – №48. – С. 4.

Здибель Ю. Ніде ні вогника, ні собак, ні пісень... / Ю. Здибель // Подільські вісті. – 2022. – 24 листоп. – №48. – С. 1.

Леонтовська Є. За добу знищили 23 тисячі людей / Є. Леонтовська // Подільські вісті. – 2022. – 27 січ. – №4. – С. 1-2.

Слободянюк Т. Щоб не повторився урок геноциду : 26 листопад. – День пам'яті жертв Голодомору / Т. Слободянюк // Проскурів. – 2022. – 24 листоп. – №35. – С. 1, 4.

